

# مقدمه‌ای بر نقشه راه پیاده‌سازی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران

نویسنده: اله‌مراد سیف<sup>۱</sup>

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۲/۱۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۱۲/۲۷

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال شانزدهم، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۹۲

## چکیده

سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغ شده از جانب رهبر معظم انقلاب به عنوان راهنمای سیاستی برای هرگونه سیاستگذاری اقتصادی، نیازمند نقشه راه برای پیاده‌سازی در عرصه‌های مختلف است. این نکته را معظم‌له در ابلاغیه مذکور، مورد تأکید جدی قرار داده‌اند. تهیه نقشه راه، خود نیازمند داشتن تصویر درست و روشن از سیاستهای مذکور در اهداف کلان و اهداف موضوعی است که در این مقاله توسط نویسنده با استفاده از روش فراتحلیل و تحلیل محتوا و نیز بهره‌گیری از تجربیات دانشی محقق که چند سالی در حوزه اقتصاد مقاومتی تتبع داشته، مورد کنکاش قرار گرفته است. سؤال محوری مقاله این است که سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغ شده مشتمل بر کدام اهداف کلان و موضوعی بوده و ارتباط این اهداف در قالب یک نقشه راه چگونه است؟ نتایج نشان می‌دهد که سه سطح کلان در پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی، شامل سطح زیرین یا توانمندسازی درونی و سطح میانی یا پایدارسازی ذاتی و سطح زبرین یا الهام‌بخشی جهانی، به ترتیب در این ابلاغیه مورد تأکید بوده و در میان اهداف موضوعی، بیشترین تأکید بر فنریت اقتصادی است.

## واژگان کلیدی

اقتصاد مقاومتی، فنریت اقتصادی، توانمندسازی درونی، پایدارسازی ذاتی، الهام‌بخشی جهانی، اقتصاد ریاضتی



## مقدمه

در اینکه امروزه «اقتصاد» از مؤلفه‌های مهم امنیت ملی کشورها و نظامهای سیاسی است، کمتر تردیدی وجود دارد. همچنین اینکه راهبردهای اقتصادی در تحکیم قدرت ملی کشورها اثرگذاری قابل توجهی دارد نیز مورد وفاق است. اما در مقاله حاضر «سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران» مورد کنکاش و بررسی قرار خواهد گرفت و نقشه راه منطبق بر این سیاستها در حد بضاعت نویسنده و مجال این نوشتار استخراج خواهد شد. مقام معظم رهبری بر این اعتقاد هستند که اگرچه فشار دشمنان بر جمهوری اسلامی ایران مشکلات زیادی را برای مردم رقم زده اما «درس بزرگی که ما از این فشارهای اقتصادی دریافت کردیم، این است که هرچه می‌توانیم، باید به استحکام ساخت داخلی قدرت بپردازیم؛ هرچه می‌توانیم، در درون، خودمان را مقتدر کنیم؛ دل به بیرون نبندیم. آنهایی که دل به بیرون ظرفیت ملت ایران می‌بندند، وقتی با یک چنین مشکلاتی مواجه شوند، خلع سلاح خواهند شد. ظرفیتهای ملت ایران خیلی زیاد است. ما باید بپردازیم به استحکام ساخت درونی اقتدار ملی»<sup>۱</sup>. در واقع، نظام جمهوری اسلامی ایران تا آن هنگام که بر آرمانهای بلند خود پای می‌فشرد، درگیر با مانع‌تراشی دشمنان خواهد بود؛ از این رو «در پیشرفت به سمت هدفهای آرمانی، باید ساخت درونی قدرت را استحکام بخشید؛ اساس کار این است. ما اگر می‌خواهیم این راه را ادامه دهیم و به این سمت حرکت کنیم و این هدفها را دنبال کنیم و چشم به این آرمانها بدوزیم و پیش برویم و در مقابل این معارضه‌ها ایستادگی کنیم و صبر و توکل را به کار بگیریم، باید ساخت قدرت ملی را در درون کشور تقویت کنیم و استحکام ببخشیم. عناصر این استحکام، برخی عناصر همیشگی است، برخی هم عناصر فصلی است. آنچه جزو عناصر همیشگی است، عزم راسخ است؛ که عرض کردیم. مسئولان کشور باید تصمیمشان را در مواجهه با مشکلات حفظ کنند، عزم راسخ خودشان را محفوظ بدارند، دچار تزلزل نشوند. به سمت آرمانها حرکت کردن، این عزم راسخ را نیاز دارد. اینجور نباشد که با مشاهده اخم دشمن، ترشرویی دشمن، حرکت معارضه دشمن با شکلهای مختلفش - تبلیغاتی‌اش، سیاسی‌اش، اقتصادی‌اش و امثال اینها - متزلزل شوند. هم عزم راسخ مسئولین لازم است، هم عزم راسخ مردم لازم است. البته این دومی - عزم راسخ مردم - الزاماتی هم دارد، که حالا معلوم است. ما اگر بخواهیم عزم راسخ مردم را حفظ کنیم، یک سلسله وظایفی را باید انجام دهیم»<sup>۲</sup>.

نتیجه الزامی تحکیم ساخت درونی قدرت در هر نظامی، شکست‌ناپذیری آن

۱. بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲/۵/۱۲)

۲. بیانات در دیدار مسئولان نظام (۱۳۹۲/۴/۳۰)



نظام است؛ «وقتی ملتی ساخت داخلی اش مستحکم است، اختلاف سلیقه، افرادش را به دشمنان یکدیگر تبدیل نمی‌کند. این ملت برای مسئولان و محورهای اداره کشورش اهمیت و احترام قائل است؛ چون این موضوع تعیین‌کننده است. وقتی دل‌های این ملت با ایمان عمیق - مثل ایمان شما - همراه شد، هیچ قدرتی نمی‌تواند آن را شکست دهد و وادار به عقب‌نشینی کند. ما با این پشتوانه می‌توانیم با همه چالش‌های بین‌المللی مقابله کنیم و پیش برویم»<sup>۱</sup>.

توجه ویژه به اقتصاد، از سیاست‌های مهم نظام اسلامی برای ایجاد توان مقاومت و ایستادگی و مقابله با فشارهای دشمن است. رهبر معظم انقلاب در این زمینه می‌فرماید: «آنچه ما به مسئولان محترم کشور در زمینه مسائل اقتصادی - که از مسائل اساسی است و دشمن هم بر روی مسئله اقتصاد متمرکز شده است - سفارش می‌کنیم، این است که در پیشرفت اقتصاد، این سه عنصر را مورد توجه قرار دهند: اولاً در امر اقتصاد، مثل همه مسائل دیگر، باید با نگاه علمی به مسائل نگاه کرد. ثانیاً یک برنامه‌ریزی مدبرانه لازم است، که هم در آن شتاب‌زدگی نباشد، هم در آن کندی و کوتاهی نباشد. در همه امور این‌جور است، در مسائل حساس اقتصاد هم این‌جور است. ثالثاً ثبات و استمرار سیاست‌ها لازم است»<sup>۲</sup>.

از نظر ایشان «وظیفه همه ما این است که سعی کنیم کشور را مستحکم، غیرقابل نفوذ، غیرقابل تأثیر از سوی دشمن، حفظ کنیم و نگه داریم. این یکی از اقتضات «اقتصاد مقاومتی» است که ما مطرح کردیم. در اقتصاد مقاومتی، یک رکن اساسی و مهم، مقاوم بودن اقتصاد است. اقتصاد باید مقاوم باشد؛ باید بتواند در مقابل آنچه ممکن است در معرض توطئه دشمن قرار بگیرد، مقاومت کند»<sup>۳</sup>. ایشان نگاه روزمره به مسائل اقتصادی، تغییر مکرر سیاست‌های اقتصادی، تکیه بر نظرات غیر کارشناسی و همچنین اعتماد به شیوه‌های تزریقی و تحمیلی اقتصادی غرب و شرق را مضر دانستند و تأکید کردند: «سیاست‌های اقتصادی باید بر مبنای اقتصاد مقاومتی باشد». رهبر انقلاب اسلامی افزودند: «اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که ساخت درونی آن، مقاوم و مستحکم است و با تغییرات مختلف در دنیا، متلاطم نمی‌شود»<sup>۴</sup>. از نظر ایشان «نظام اسلامی دارای منظومه‌ای از آرمان‌هاست که باید برای رسیدن به همه آنها تلاش شود اما این آرمان‌ها دارای رتبه‌بندی و درجات مختلف هستند». ایشان رسیدن به جامعه‌ای «عادلانه، پیشرفته و معنوی» را از آرمان‌های اصلی و درجه یک نظام اسلامی دانستند و در تشریح آن، خاطر نشان کردند: «جامعه عادلانه، جامعه‌ای

۱. در دیدار دانشجویان زنجان (۱۳۸۲/۷/۲۲)

۲. بیانات در اجتماع مردم شیروان (۱۳۹۱/۷/۲۴)

۳. بیانات در حرم مطهر رضوی در اولین روز سال ۱۳۹۲

۴. بیانات در دیدار کارگران و فعالان بخش تولید به مناسبت هفته کارگر (۱۳۹۲/۲/۷)



است که هم مسئولان عادلانه رفتار کنند و هم مردم نسبت به یکدیگر عدالت داشته باشند، ضمن آنکه این جامعه در عرصه‌های علمی، سیاسی و تمدنی، پیشرفته و از نظر معنویت نیز سیراب باشد». حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به برخی آرمانهای دیگر نظام اسلامی که در مراتب بعد از این آرمان اصلی قرار دارد اشاره کردند و گفتند: «اقتصاد مقاومتی، سلامت در جامعه، صنعت برتر، کشاورزی برتر، تجارت همراه با رونق، علم پیشرو، نفوذ فرهنگی و سیاسی در جهان، همه در منظومه آرمانهای نظام اسلامی قرار دارند و قابل تحقق نیز هستند»<sup>۱</sup>.

مقام معظم رهبری در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۲ سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی را ابلاغ فرمودند. در این ابلاغ، فائق آمدن بر همه مشکلات، به شکست و به عقب‌نشینی وادار کردن دشمن، حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمانها و اصول قانون اساسی و سند چشم انداز بیست‌ساله و تحقق اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو در شرایط پرمخاطره جهانی و عینیت بخشیدن به الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را به عنوان هدف اقتصاد مقاومتی متذکر شده‌اند.<sup>۲</sup> آنچه در این ابلاغیه از جانب معظم‌له خواسته شده است، از جمله «تهیه نقشه راه» برای عرصه‌های مختلف است. ایشان تصریح فرموده‌اند: «لازم است قوای کشور بی‌درنگ و با زمان‌بندی مشخص، اقدام به اجرای آن کنند و با تهیه قوانین و مقررات لازم و تدوین نقشه راه برای عرصه‌های مختلف، زمینه و فرصت مناسب برای نقش‌آفرینی مردم و همه فعالان اقتصادی را در این جهاد مقدس فراهم آورند تا به فضل الهی حماسه اقتصادی ملت بزرگ ایران نیز همچون حماسه سیاسی در برابر چشم جهانیان رخ نماید». هدف این مقاله، تحلیل علمی این سیاستها و زمینه‌سازی برای تهیه نقشه راه پیاده‌سازی آنها در عرصه سیاستگذاری و اجرای صحیح آنها می‌باشد. محقق بر این اعتقاد است که سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی، علاوه بر اینکه اطلاق «سیاست کلی»<sup>۳</sup> داشته و از این جهت سیاست برای سیاستگذاری است، دارای نقشه‌ای علمی و منسجم از عرصه‌ها و اهداف موضوعی مختلف است که اگر درست فهم نشود و ارتباط پسینی و پیشینی آنها ملاحظه نشود، ممکن است در عمل نتایج مطلوبی را عاید سیاستگذار ننماید و حتی در شرایطی به نتایج معکوس و منفی نیز منجر شود. از این‌رو، پرداختن به نقشه علمی این سیاستها از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است و این مقاله چنین هدفی را در نظر دارد، با این توجه

۱. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان (۱۳۹۲/۵/۶)

۲. مفاد ابلاغیه در وب‌گاه رهبری :



که چنین کاری نیازمند تلاش علمی گسترده از جانب همه محققان دلسوز می‌باشد و کار این محقق، تنها درآمدی بر این کار مهم خواهد بود.

## اقتصاد مقاومتی در ادبیات جهانی

در ادبیات رایج جهانی، اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» دیده نمی‌شود و بیشتر از اصطلاح «فِرنِیت اقتصادی»<sup>۱</sup> استفاده شده است. فِرنِیت اقتصادی را بریگاگلیو<sup>۲</sup> (۲۰۰۶) به توان از عهده برآمدن معنی کرده است؛ یعنی قادر بودن یک کشور به ایستادگی و پس جستن از شوکهای خارجی. دوال<sup>۳</sup> آن را توان نگهداشت سطح محصول در نزدیک ظرفیت پس از شوکها تعریف کرده است. آجینجر<sup>۴</sup> آن را به توان یک اقتصاد به کاهش احتمال عمیق‌تر شدن بحران یا حداقل بهبود آثار یک بحران می‌داند (ناکانو و فوجی، ۲۰۱۱: ۳).

بریگاگلیو بیان می‌دارد که اصطلاح فِرنِیت اقتصادی به دو مفهوم می‌تواند به کار رود: اول توانایی اقتصاد برای بهبودی سریع از شوکهای اقتصادی تخریب‌کننده خارجی و دوم، توانایی اقتصاد برای ایستادگی در برابر اثرات این شوکها. توان اقتصاد برای بهبود یافتن از اثرات شوکهای مخالف به شدت محدود خواهد شد اگر، برای نمونه کسری‌های مالی مزمن وجود داشته باشد. از طرف دیگر، این توان ارتقا خواهد یافت اگر ابزارهای سیاستی بتواند برای خنثی‌سازی اثرات منفی شوکها مورد استفاده قرار گیرد، مانند موقعیتی که کشور از وضعیت مالی قوی برخوردار است و می‌تواند مخارج احتیاطی یا تخفیفهای مالیاتی را برای برخورد با اثرات منفی شوکها مورد استفاده قرار دهد. این نوع از فِرنِیت اقتصادی نوعی «تقابل با شوک» می‌باشد. توانایی ایستادن در برابر شوکها هنگامی متصور است که شوکها خنثی یا ناچیز باشند. همچنین، این نوع از فِرنِیت هنگامی ممکن است که اقتصاد از ساز و کارهایی برخوردار باشد که اثرات شوکها را کاهش دهد که در واقع، با عنوان «جذب شوک» از آن نام برده می‌شود. برای مثال، وجود یک بازار انعطاف‌پذیر، می‌تواند به عنوان ابزاری برای جذب شوکها عمل کند (بریگاگلیو، ۲۰۱۱: ۵).

به طور کلی، فِرنِیت اقتصادی می‌تواند ایستا یا پویا باشد. فِرنِیت اقتصادی ایستا به مفهوم توان یا ظرفیت یک نظام برای جذب یا منعطف شدن در برابر خطر یا زیان می‌باشد. در تعریف عمومی‌تر آن که ملاحظات پویا بودن و ثبات را نیز در خود دارد، فِرنِیت اقتصادی به توان یک سیستم برای بهبودی از یک شوک پایدار گفته می‌شود. همچنین باید میان دو نوع فِرنِیت اقتصادی تفاوت گذاشت (رز، ۲۰۰۴: ۸):

1. Economic Resilience
2. Briguglio
3. Duval
4. Aiginger



۱. فنریت اقتصادی ذاتی<sup>۱</sup> - توانایی در شرایط عادی، یعنی توان جایگزینی دیگر نهاده‌ها برای نهاده‌هایی که از طریق شوک خارجی با مشکل مواجه شده، یا توان بازارها برای بازتخصیص منابع در پاسخ به علامتهای قیمتی. این نوع از فنریت اقتصادی ذاتی یک اقتصاد بوده و سیاست ساخته نیست.
۲. فنریت اقتصادی انطباقی<sup>۲</sup> - توانایی در شرایط بحران، ناشی از قوه ابتکار و تلاش فوق عادی، یعنی بالا بردن توان جایگزینی نهاده‌ها در عملیات بازرگانی، یا تقویت بازارها از طریق کامل کردن اطلاعات عوامل اقتصادی عرضه‌کننده و تقاضاکننده برای پیدا کردن یکدیگر. این نوع از فنریت اقتصادی به خودی خود وجود ندارد بلکه کاملاً «سیاست ساخته» است.

نگاه دیگر این رویکرد آن است که خطر تخریب شدن اقتصاد بر اثر شوکهای خارجی از دو عامل تأثیر می‌پذیرد؛ عامل اول میزان آسیب‌پذیری ذاتی اقتصاد کشور است و عامل دوم، توان روبه‌رو شدن اقتصاد با شوکهای خارجی یا فنریت اقتصادی است. تفاوت این دو میزان خطر کشور را تعیین خواهد کرد (بریگالیو و دیگران، ۲۰۰۸: ۵). نتیجه این خواهد شد که برای ایجاد شرایط فنریت اقتصادی کارآمد، لازم است کشور بتواند از یک طرف تا جایی که ممکن است آسیب‌پذیری‌های ذاتی خود را کاهش دهد و از طرف دیگر، سیاستهای اقتصادی به کمک گرفته و انعطاف‌پذیری، شایسته را در برابر بحرانها و فشارهای خارجی ایجاد کند. با این دو راهبرد کلی، شرایطی مشابه (اگرچه غیر کامل) از آنچه در مفهوم اقتصاد مقاومتی در ادبیات جمهوری اسلامی ایران متصور است، قابلیت دستیابی خواهد داشت.

### مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران

آنچنان‌که از اسناد بالادستی و از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برمی‌آید، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با نظامهای اقتصادی متعارف در دیگر کشورها که اغلب ارزشها و اصول حاکم بر «نظام اقتصاد آزاد» را پذیرفته‌اند، تفاوت ماهوی و اساسی دارد. در نظام اقتصاد آزاد (یا به تعبیر دیگر اقتصاد متعارف) هدف کلی، تأمین «کارایی» یا حداکثر رفاه و ابزار آن نیز رقابت و فعالیت آزاد بازارها در اقتصاد و نقش محدود دولت می‌باشد. در چنین مکتب فکری، مهم نیست که رفاه حداکثری چگونه و توسط چه کسانی تولید می‌شود و توزیع آن چگونه خواهد بود. در مقابل، نظام اقتصادی تعریف شده در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، هم در اهداف و هم در ابزارها با سایر نظامهای اقتصادی کاملاً متفاوت است.

1. Inherent
2. Adaptive

۳. برای بحث بیشتر در این زمینه ر.ک: سیف، ۱۳۹۱: ۱۲-۱۱



در مقدمه قانون اساسی آمده است: «در تحکیم بنیادهای اقتصادی، اصل، رفع نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل اوست، نه همچون دیگر نظامهای اقتصادی تمرکز و تکاثر ثروت و سودجویی؛ زیرا در مکاتب مادی، اقتصاد خود هدف است و بدین جهت در مراحل رشد، اقتصاد عامل تخریب و فساد و تباهی می‌شود اما در اسلام، اقتصاد وسیله است و از وسیله انتظاری جز کارایی بهتر در راه وصول به هدف نمی‌توان داشت. با این دیدگاه، برنامه اقتصاد اسلامی فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت، تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری برای استمرار حرکت تکاملی او بر عهده حکومت اسلامی است»<sup>۱</sup>. این مقدمه، به خوبی فضای حاکم بر قانون اساسی را در ارتباط با نظام اقتصادی روشن می‌سازد. نکته جالب آن است که نظام اقتصادی مورد نظر قانون اساسی به صورتی هدفمند به زمینه‌سازی برای بروز خلاقیتها که یک ارزش مبنایی در حکومت اسلامی و به عبارتی، هدف متعالی همه پیامبران الهی می‌باشد<sup>۲</sup> گره خورده است.

نظامهای اقتصادی کشورهای در حال توسعه را از نگاه این نویسنده، می‌توان به دو نوع کلی همراه با نظام سلطه و رو در روی نظام سلطه تقسیم‌بندی نمود. نظامهای همراه با نظام سلطه، اگرچه می‌توانند آرمانهای ملی خود را داشته باشند اما تقسیم کار جهانی را پذیرفته و با جریان کلی نظام سلطه هماهنگی لازم را دارند و از این‌رو در الگوی وابستگی متقابل جهانی، در بهترین حالت (مانند کشور چین)، سعی در ارتقای جایگاه خود در اقتصاد جهانی دارند. لذا از نظر این مقاله، دارای الگوی «اقتصاد وابسته» تلقی می‌شوند اما در شرایط یک نظام اقتصادی مانند آنچه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تعریف شده است که تحقق آرمانها هدف اساسی اقتصاد است<sup>۳</sup>، وجود فشار و چالش از جانب نظام سلطه، امری قطعی است. در این صورت، اقتصاد در یک دو راهی راهبردی قرار خواهد گرفت که یکی ایستادن پای آرمانها و دیگری، کنار آمدن با جریان سلطه و عبور از آرمانهاست. برای ایستادن بر سر آرمانها، پیش‌بینی ساز و کار لازم اقتصادی برای مقابله با فشارهای دشمن، امر لازمی است که شرایط «مقاومت اقتصادی» را شکل می‌دهد و الگوی «اقتصاد مقاومتی» را نتیجه می‌بخشد. در صورت عدم پیش‌بینی ساز و کار اقتصادی برای مقابله، اقتصاد دارای آرمان مغایر با نظام سلطه در مسیر ایستادن بر آرمانها عملاً درگیر شرایط «اقتصاد ریاضتی» خواهد شد؛ زیرا از یک طرف بنای

۱. برای اطلاع بیشتر ر.ک: سامانه قوانین در وب‌گاه مرکز پژوهش‌های مجلس به آدرس: <http://rc.majlis.ir>

۲. اشاره به آیه شریفه ۲۵ سوره الحدید

۳. اشاره به مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۴. تجربه کشورهایی مانند کره شمالی و کوبا تا حدودی با الگوی اقتصادی ریاضتی منطبق است.



سازش نداشته و از طرف دیگر نتوانسته ساز و کار لازم را برای تولید رفاه عمومی، عدالت و پیشرفت در شرایط وجود چالش فراهم کند. فرایند تحقق این سه وضعیت را در نمودار ۱ می‌توان ملاحظه کرد.

«اقتصاد مقاومتی» به نظام اقتصادی با خصوصیت ویژه مقاومتی بودن اطلاق می‌شود. کارویژه این نظام اقتصادی آن است که در شرایط وجود چالش بتواند اهداف اساسی خود را محقق سازد؛ از این‌رو منظور از مقاومتی بودن، ایستادگی در برابر طوفانهای بیرونی و ثمردهی در شرایط نامساعد است.

اقتصاد ریاضتی، سرنوشت محتوم آن نظام اقتصادی است که با وجود داشتن آرمان مغایر با نظام سلطه، نتوانسته باشد ساز و کار لازم را برای پاسخ به چالشها فراهم سازد. این همان سرنوشت بدی است که باید از آن اجتناب کرد؛ زیرا در شرایط اقتصاد ریاضتی، هزینه‌های زیادی به مردم و جامعه تحمیل می‌شود که ممکن است مسائل امنیتی مهمی را نیز بر اثر پایین آمدن سطح رفاه عمومی برای کشور ایجاد کند؛ لذا اقتصاد مقاومتی، الگویی برای احتراز از دو سرنوشت نامطلوب، یعنی «وابستگی اقتصادی» و «اقتصاد ریاضتی» است.



نمودار ۱- وضعیتهای سه‌گانه برای نظامهای اقتصادی کشورهای در حال توسعه

سطح‌بندی گامهای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران  
آیه شریفه ۲۹ سوره فتح، یاران پیامبر اکرم(ص) را چنین توصیف می‌کند:  
«محمد(ص) فرستاده خداست و آنان که با اویند، سختگیرانند بر کفار و مهربانانند





به خویشتن» و در ادامه، پس از توصیف حالت عبادت آنان که در تورات آمده است، به توصیف آنان در انجیل می‌پردازد و می‌فرماید: «و مثل آنها در انجیل، مانند زراعتی است که بیرون می‌دهد جوانه خود را، پس استوارش کند تا ستر گردد و بر پایه‌های خویش ایستد. شگفت آرد برزگران را تا به خشم آرد بدیشان کافران را». این آیه شریفه که در ابتدا و انتهای آن، مواجهه با کفار جلوه‌گر است، الهام‌بخش سه مرحله تکاملی جامعه قرآنی است. این سه از نگاه این نویسنده، شامل سطح زیرین یا مرحله توانمند شدن، سطح میانی یا مرحله بر پای ایستادن (یا پایداری) و سطح زبرین یا مرحله شکوفایی است (که ناظران را به شگفت می‌آورد و الهام‌بخش است). با الهام از این آیه کریمه، گام‌های پیاده‌سازی و تحقق «اقتصاد مقاومتی» به شرح زیر، قابل شناسایی و مورد پیشنهاد است:

۱. گام «توانمندسازی درونی» اقتصاد مقاومتی

۲. گام «پایداری ذاتی» اقتصاد مقاومتی

۳. گام «الهام‌بخشی جهانی» اقتصاد مقاومتی

در نخستین سطح آن که سطحی زیرین است «گام توانمندسازی درونی» با هدف تحکیم پایه‌های اقتصاد ملی در راستای دستیابی به یک اقتصاد «عدالت بنیان» طرح‌ریزی می‌شود. نتایج این سطح، تحکیم بنیانهای نظام اقتصاد ملی است. از نگاه این نویسنده، چنین شرایطی هنگامی تحقق خواهد یافت که عدالت اقتصادی، سلامت اقتصادی و امنیت اقتصادی در سطح قابل قبولی تأمین شوند. این هر سه، اگرچه نیازهای فطری اولیه همه جوامع انسانی هستند اما با تعبیر بسیار گسترده‌تری در اندیشه اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است که مجال بحث آن نیست. چنین شرایطی، ریشه‌های اقتصاد ملی را مستحکم ساخته و زمینه را برای ایجاد شرایط پایداری در مرحله بعد فراهم می‌سازد. پیامد این مرحله «توانمندی درونی» اقتصاد ملی است. در دومین سطح که سطحی میانی است، گام «تحکیم و پایداری ذاتی اقتصاد ملی» با هدف ایجاد و تقویت شرایط «مقاومت اقتصادی» طرح‌ریزی می‌شود. به زعم نویسنده، نتایج این مرحله، تأمین شرایط مشارکت اقتصادی و حضور مردم در صحنه اقتصاد ملی، فنریت اقتصادی در برابر تکانه‌های بیرونی و نیز تحقق خوداتکایی استراتژیک اقتصادی برای رفع آسیب‌پذیری‌های اقتصاد ملی خواهد بود. پیامد این سطح، ایجاد «پایداری ذاتی» اقتصاد ملی در

۱. برداشت این مقاله به هیچ وجه نباید به مفهوم تفسیر آیه مبارکه تعبیر شود، بلکه تنها برداشتی ذوقی از برخی ظرفیتهای آیه شریفه بوده که می‌تواند نقد شود. در این برداشت، البته تفاسیر معتبر مورد استفاده بوده است.



برابر فشارها و تهدیدات اقتصادی دشمنان است. در سومین سطح که سطح زیرین است، گام سوم اقتصاد مقاومتی، یعنی تحقق شرایط «اقتصاد دانش‌بنیان» با هدف دستیابی به «الهام‌بخشی جهانی اقتصاد ملی» طرح‌ریزی می‌شود. نتایج این سطح از سیاستهای اقتصادی، تأمین رشد اقتصادی پویا و باثبات، تولید دانش‌بنیان و گسترش نفوذ اقتصادی نظام اسلامی در ورای مرزهای خود خواهد بود. پیامد این سطح «الهام‌بخشی اقتصادی ملی» در سطح جهانی است.

در جدول ۱، این سطوح سه‌گانه به همراه نتایج و پیامدهای مربوط آمده است.

جدول شماره ۱- سطوح و گامهای تحقق اقتصاد مقاومتی با الهام از آیه ۲۹ سوره فتح

سطوح	عناوین	نتایج	پیامد
(۱) سطح زیرین	گام توانمندسازی درونی اقتصاد ملی	عدالت اقتصادی سلامت اقتصادی امنیت اقتصادی	توانمندی درونی (کزرع اخراج شطئه فآزره)
(۲) سطح میانی	گام پایدارسازی ذاتی اقتصاد ملی	خودانگیزی استراتژیک	پایداری ذاتی (فاستغلاظه فاستوی علی سوقة)
		اقتصاد مردمی	
		فنزیت اقتصادی	
(۳) سطح زیرین	گام ایجاد شرایط الهام‌بخشی اقتصاد ملی	تولید دانش‌بنیان	الهام‌بخشی (يعجب الزراع ليغیظ بههم الکفار)
		رشد پویا	
		نفوذ اقتصادی	

افزون بر شناخت سطوح سه‌گانه در نقشه راه پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی، شناخت روابط متقابل این سطوح بسیار مهم است. ارتباط متقابل سطوح مذکور این‌گونه است که هر سطح برای سطح بعدی یک پیش‌نیاز است و زمینه‌ساز تحقق آن سطح بالاتر خواهد بود. در مقابل، سطوح بالاتر برای سطح پایین‌تر خود، ظرفیت و منابع لازم را فراهم می‌سازد. از این‌رو، این سطوح به صورت متقابل یکدیگر را تقویت می‌کنند و نتیجه کلی همه این گامها، ایجاد توانمندی، پایداری در برابر دشمنان و الهام‌بخشی اقتصادی ملی در نظام اسلامی است. چنین سطح‌بندی، پیام

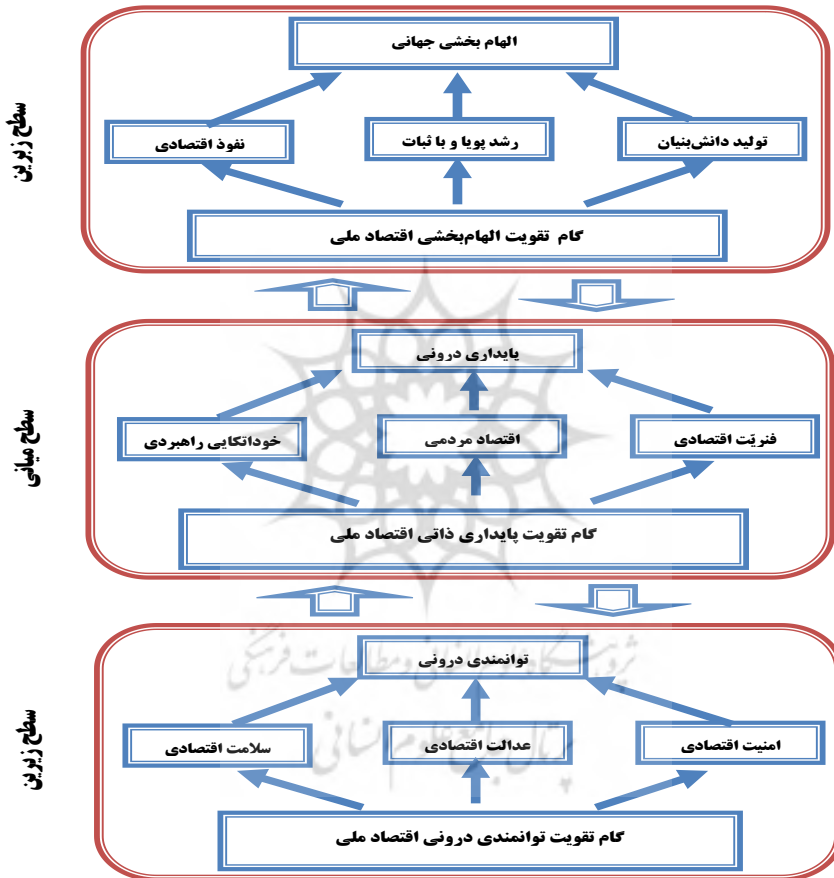


مهمی دارد و آن این است که برای مثال، پایداری ذاتی تحقق نخواهد یافت، مگر اینکه قبلاً سلامت اقتصادی، امنیت اقتصادی و عدالت اقتصادی در اندازه قابل قبولی تحقق یافته باشد. در این صورت، در شرایطی که در اقتصاد ملی مسائلی از قبیل رانت‌جویی و مفساد اقتصادی در جریان باشد و سطح قابل قبولی از امنیت اقتصادی را فراهم نکرده باشیم، انتظار پایداری ذاتی اقتصاد ملی که مستلزم همراهی کنشگران اقتصادی با مصالح ملی و توجه به منافع بلندمدت به جای سودجویی شخصی کوتاه‌مدت از جانب عوامل اقتصادی و مردم است، چندان معقول به نظر نمی‌رسد. همچنین در شرایطی که اقتصاد نتواند سطح قابل قبولی از فریّت اقتصادی، خوداتکایی استراتژیک و مشارکت مردمی را فراهم آورد، اقتصاد دانش‌بنیان تحقق نخواهد یافت؛ زیرا فشارهای خارجی، اقتصاد را در موضع انفعالی قرار خواهد داد و با گرفتار شدن سیاست اقتصادی در دور باطل و روزمرگی، فرصت نوآوری و تحقیق و توسعه حقیقی و پویایی رشد را از اقتصاد ملی سلب خواهد کرد. رابطه متقابل سطوح و گامهای اقتصاد مقاومتی از سوی دیگر نیز قابل توجه است؛ به این معنی که برای نمونه، تحقق پایداری ذاتی در اقتصاد ملی با آزاد کردن منابع، برای تحکیم توانمندی درونی اقتصاد ملی ظرفیت‌سازی خواهد کرد و موجب تقویت بیشتر آن خواهد شد. همین‌طور، الهام‌بخشی اقتصاد ملی برای پایداری ذاتی اقتصاد ملی با ایجاد شرایط نوآوری و خلق مزیت اقتصادی و بهبود شرایط بهره‌وری عوامل تولید، منابع جدیدی فراهم ساخته و ظرفیتهای بالاتری را در اختیار می‌گذارد.

نکته مهم در ارتباط سطوح و گامهای گفته شده، آن است که تقدم و تأخر این سطوح از نوع زمانی آن نیست؛ به این معنی که نمی‌توان انتظار داشت ابتدا توانمندی درونی شکل گرفته و بعد از آن پایداری ذاتی و سپس الهام‌بخشی اقتصاد ملی تحقق یابد بلکه همزمان لازم است طرحهای توانمندسازی، پایدارسازی و الهام‌بخشی به موازات و به صورتی مکمل اجرا شوند. در این صورت، هر سطح، معیار ارزیابی سطح بالاتر خود خواهد بود؛ یعنی هر طرح اقتصاد مقاومتی در گام پایدارسازی، جز اینکه باید کارویژه خود را داشته باشد، نباید توانمندسازی درونی را با مانع رو به‌رو کرده یا وضعیت آن را تخریب کند بلکه در شرایط مطلوب باید موجب تقویت توانمندی درونی اقتصاد ملی نیز بشود و از این‌رو لازم است بر همه یا برخی شاخصهای سلامت اقتصادی، عدالت اقتصادی یا امنیت اقتصادی اثر مثبت داشته یا دست‌کم، وضعیت آنها را بدتر نسازد. به همین ترتیب، طرحهای



پایدارسازی لازم است همه یا برخی شاخصهای فنریت اقتصادی، مشارکت مردم در اقتصاد و خوداتکایی استراتژیک را بهتر ساخته یا دست کم، وضعیت آنها را بدتر نسازد. در نمودار شماره ۲، سطوح و گامهای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی و اهداف واسطه‌ای و نهایی آنها دیده می‌شود. در این نمودار، سطوح و نیز اهداف واسطه‌ای و نهایی هر یک تعریف شده و ارتباط متقابل این سطوح نیز دیده می‌شود.



نمودار شماره ۲- سطوح و گامهای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران

آسیب‌شناسی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران از منظر اقتصاد مقاومتی کشور ما در حال حاضر با مشکلات بزرگی، مانند تورم و بیکاری دو رقمی، نرخ رشد واقعی پایین و حتی منفی، نوسان نرخ رشد اقتصاد، وابستگی درآمدهای نفتی و نیز درآمدهای عمومی به نفت، واردات بی‌رویه و تراز بازرگانی غیرنفتی منفی،



بی‌اطمینانی فضای کسب و کار، وجود یارانه‌های گسترده غیرهدفمند در اقتصاد، بهره‌وری پایین و نرخ رشد اندک آن، ضعف بخش خصوصی، نبود روحیه کارآفرینی، قاچاق گسترده کالا و سوخت و کسری‌های مداوم بودجه رو به رو می‌باشد. در کنار این واقعیتها، چشم‌انداز تعریف شده توسط نظام، رتبه اول در منطقه آسیای جنوب غربی را برای ایران در سال ۱۴۰۴ هجری شمسی (۲۰۲۵ میلادی) ترسیم کرده است. روشن است که رسیدن به اهداف چشم‌انداز، خود از الزامات مرحله‌ای تحقق آرمانها و اهداف انقلاب اسلامی است و از این‌رو راهبردی اساسی در تحقق امنیت پایدار در جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید. در این صورت، هر چه شکاف واقعیتها از ایده‌آلها زیادتر باشد، زمینه آسیب و چالش برای امنیت پایدار در نظام جمهوری اسلامی بیشتر خواهد بود.<sup>۱</sup>

نگاه آسیب‌شناسانه به وضعیت اقتصاد ایران از منظر گامهای تحقق و پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی، تصویر درستی از مشکلات را آشکار خواهد کرد. به طور خلاصه، اقتصاد ما از منظر مقاومتی بودن با چالشهای زیادی روبه‌رو می‌باشد که موارد مهم آنها با روش فراتحلیل توسط نویسندگان از منابع مختلف استخراج و در قالب جدول ۲ دسته‌بندی گردیده است.<sup>۲</sup>

در سطح زیرین، چالشهای ثبات و امنیت و سلامت اقتصادی، از قبیل ضعف در امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، رکود تورمی، بی‌اطمینانی، ناهماهنگی و بی‌ثباتی سیاسی و ضعف در مدیریت واردات، فضای فعالیت اقتصادی را مشوش و غیرقابل اتکا خواهد ساخت؛ از این‌رو شرایط فعالیت اقتصادی را به دلیل تیره کردن آینده و سلب امکان برنامه‌ریزی از عوامل اقتصادی با دشواری روبه‌رو خواهد کرد. همچنین در این سطح، چالشهای عدالت اقتصادی مانند شرایط نامطلوب درآمد، هزینه خانوار، ناکارآمدی نظام مالیاتی، ناکارآمدی نظام بیمه‌ای و تأمین اجتماعی، رانت‌جویی و ساختار دولت رانتهی و مفاسد مالی و اقتصادی، پایه‌های اعتقادی مردم را سست و در صحنه فعالیت اقتصادی نیز شرایط فعالیت سالم اقتصادی را از طریق جذب عوامل و منافع اقتصادی در یک رقابت نابرابر تنگ خواهد کرد. مجموعه این شرایط، ساخت درونی اقتصاد ملی را تضعیف و توانمندی درونی اقتصاد ملی را با چالش جدی مواجه خواهد کرد.

۱. برای بحث بیشتر در این زمینه ر.ک: مقاله نویسنده با عنوان «راهبردهای اقتصادی امنیت پایدار»، ۱۳۹۰.  
۲. برای مآخذشناسی این آسیبها می‌توان به کتب مربوط به تحلیل اقتصاد ایران، از جمله اقتصاد ایران (نظرها و نقدها) بهروز هادی زنون (۱۳۸۹) همچنین گزارشات مرکز پژوهشهای مجلس و نیز گزارشات مرکز تحقیقات استراتژیک مراجعه کرد.



جدول ۲- آسیبها و چالشهای راهبردی موجود از منظر نقشه راه اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	آسیبهای اقتصاد ملی از منظر نقشه راه اقتصاد مقاومتی	سطح بندی آسیبها
۱	وابستگی اقتصاد به نفت	سطح زیرین: آسیبهای توانمندی درونی اقتصاد ملی
۲	وابستگی الگوی مصرف به خارج	
۳	وابستگی تولید به خارج	
۴	ضعف در دیپلماسی اقتصادی	
۵	رواج اقتصاد غیررسمی و قاچاق	
۶	ضعف در شرایط حکمرانی خوب	
۷	عدم اجرای صحیح هدفمندی یارانهها	
۸	وابستگی بودجه عمومی به نفت	
۹	ضعف نهادهای اجتماعی و مردمی	
۱۰	ضعف در امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری	سطح میانی: آسیبهای پایداری ذاتی اقتصاد ملی
۱۱	رکود تورمی	
۱۲	بی‌اطمینانی	
۱۳	ناهماهنگی و بی‌ثباتی سیاستی	
۱۴	ضعف در مدیریت واردات	
۱۵	شرایط نامطلوب درآمد - هزینه خانوار	
۱۶	ناکارآمدی نظام مالیاتی	
۱۷	ناکارآمدی نظام بیمه‌ای و تأمین اجتماعی	
۱۸	رانت‌جویی و ساختار دولت رانته	
۱۹	مفاسد مالی و اقتصادی	سطح زیرین: آسیبهای الهام‌بخشی اقتصاد ملی
۲۰	رقابت‌پذیری اندک تولید	
۲۱	بهره‌وری نامطلوب عوامل تولید	
۲۲	وجود شکاف سرمایه انسانی دانشگاه و نیاز صنعت	
۲۳	وجود شکاف دانش فنی با جهان	
۲۴	ناکارآمدی نهاد بازار و بخش خصوصی	
۲۵	ضعف اقتصاد دانش‌بنیان	
۲۶	ضعف ظرفیت‌سازی در بخش نفت	
۲۷	فضای نامناسب کسب و کار	
۲۸	عدم توسعه بازارهای مالی	
۲۹	عدم کارایی نظام بانکی	
۳۰	ضعف قوانین و الزامات نهادی تولید	



در سطح میانی، چالشهای فنریت اقتصادی، خوداتکایی و مشارکت همچون وابستگی اقتصاد به نفت، وابستگی الگوی مصرف به خارج، وابستگی تولید به خارج، ضعف در دیپلماسی اقتصادی، رواج اقتصاد غیررسمی و قاچاق، ضعف در شرایط حکمرانی خوب، عدم اجرای صحیح هدفمندی یارانه‌ها، وابستگی بودجه عمومی به نفت و ضعف نهادهای اجتماعی و مردمی، در مجموع آسیب‌پذیری اقتصاد ملی را موجب گردیده و از توان مقابله اقتصاد با شوکهای خارجی می‌کاهند.

در سطح زیرین، چالشهای رشد مانند رقابت‌پذیری اندک تولید، بهره‌وری نامطلوب عوامل تولید، وجود شکاف سرمایه انسانی دانشگاه و نیاز صنعت، وجود شکاف دانش فنی با جهان، ناکارآمدی نهاد بازار و بخش خصوصی، ضعف اقتصاد دانش‌بنیان، ضعف ظرفیت‌سازی در بخش نفت، فضای نامناسب کسب و کار، عدم توسعه بازارهای مالی، عدم کارایی نظام بانکی و ضعف قوانین و الزامات نهادی تولید در مجموع موجب عملکرد ضعیف رشد اقتصاد ملی خواهند شد. عملکرد پایین رشد نیز بنیان اقتصاد را سست و به دنبال خود، آسیبهای دیگر را نیز بازتولید خواهد کرد و در مجموع، الهام‌بخشی اقتصاد ملی را با چالش مواجه خواهد ساخت.

### تحلیل محتوای سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی

مقام معظم رهبری در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۲ سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی را ابلاغ فرمودند. در این ابلاغ، فائق آمدن بر همه مشکلات، به شکست و عقب‌نشینی وادار کردن دشمن، حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمانها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله و تحقق اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو در شرایط پرمخاطره جهانی و عینیت بخشیدن به الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را به عنوان هدف اقتصاد مقاومتی متذکر شده‌اند. روشن است که تحقق این اهداف، تنها در شرایطی ممکن است که ساخت درونی نظام از استحکام شایسته برخوردار باشد؛ از این‌رو ارزیابی این سیاستها از این منظر حائز اهمیت است. سؤال این است که این سیاستها چگونه به نیازهای سه‌گانه توانمندسازی، پایدارسازی و الهام‌بخشی پاسخ می‌دهند. برای پاسخ به این سؤال با تحلیل محتوای این سیاستهای ابلاغی آنها را محوربندی و نتیجه‌گیری خواهیم کرد.

ابتدا با تحلیل محتوای مقدمه ابلاغیه هدف، منابع و ظرفیتهای اقتصاد مقاومتی، مشخصه الگوی اقتصاد مقاومتی، نتایج، ویژگی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی،



الزامات و شیوه اجرا، آثار و رویکردهای حاکم بر اقتصاد مقاومتی مشخص شده و در جدول ۳ نشان داده شده است. سپس متن ابلاغیه، تحلیل محتوا شده و اهداف موضوعی و اهداف کلان این سیاستها مشخص شده است. نتایج این تحلیل، در جدول ۴ آورده شده است. مطابق نتایج حاصل، اهداف کلان عدالت اقتصادی، سلامت اقتصادی، امنیت اقتصادی، اقتصاد مردم‌پایه، خوداتکایی استراتژیک، فنریت اقتصادی، تولید دانش‌بنیان، نفوذ اقتصادی و رشد پویا و باثبات محتوای سیاستهای ابلاغی را شکل می‌دهند و مدلول آنها هستند. بیشترین بار این سیاستها بر محور کلان فنریت اقتصادی است که البته از این منظر که عنوان این سیاستها به اقتصاد مقاومتی متعلق است، چنین نتیجه‌ای دور از انتظار هم نیست.





جدول ۳- نتایج تحلیل محتوای مقدمه ابلاغیه

مؤلفه اساسی	زیر مؤلفه‌ها
منابع و ظرفیتهای اقتصاد مقاومتی	<ul style="list-style-type: none"> <li>- ذخایر و منابع غنی و متنوع</li> <li>- زیرساختهای گسترده</li> <li>- نیروی انسانی متعهد و کارآمد و عزم راسخ</li> </ul>
مشخصه الگوی اقتصاد مقاومتی	<ul style="list-style-type: none"> <li>- بومی</li> <li>- برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی</li> </ul>
نتایج	<ul style="list-style-type: none"> <li>- فائق آمدن بر همه مشکلات اقتصادی</li> <li>- به شکست و عقب‌نشینی واداشتن دشمن در جنگ اقتصادی</li> <li>- تمام‌عیار در برابر این ملت</li> <li>- حفظ دستاوردها</li> <li>- تداوم پیشرفت</li> <li>- تحقق آرمانها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز</li> <li>- محقق ساختن اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو</li> <li>- عینیت بخشیدن به الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام</li> </ul>

مؤلفه اساسی	زیر مؤلفه‌ها
ویژگی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی	<ul style="list-style-type: none"> <li>- ادامه و تکمیل سیاستهای گذشته، به‌ویژه سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی</li> <li>- راهبرد حرکت صحیح اقتصاد کشور به سوی اهداف عالی</li> </ul>
الزامات و شیوه اجرا	<ul style="list-style-type: none"> <li>- اقدام بی‌درنگ قوای کشور به اجرا</li> <li>- داشتن زمان‌بندی مشخص</li> <li>- تهیه قوانین و مقررات لازم</li> <li>- تدوین نقشه راه برای عرصه‌های مختلف</li> <li>- ایجاد زمینه و فرصت مناسب برای نقش‌آفرینی مردم و همه فعالان اقتصادی</li> <li>- جهاد مقدس</li> </ul>
آثار	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تحقق حماسه اقتصادی در برابر چشم‌جهانیان</li> </ul>
هدف	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تأمین رشد پویا</li> <li>- بهبود شاخصهای مقاومت اقتصادی</li> <li>- دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله</li> </ul>
رویکردهای حاکم بر اقتصاد مقاومتی	<ul style="list-style-type: none"> <li>- جهادی</li> <li>- انعطاف‌پذیر</li> <li>- فرصت‌ساز</li> <li>- مولد</li> <li>- درون‌زا</li> <li>- پیشرو</li> <li>- برون‌گرا</li> </ul>



جدول ۴- نتایج تحلیل محتوای مفاد سیاستهای ابلاغی

سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی	اهداف موضوعی	اهداف کلان
بند ۵- سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف متناسب با نقش آنها در ایجاد ارزش، به‌ویژه با افزایش سهم سرمایه انسانی از طریق ارتقای آموزش، مهارت، خلاقیت، کارآفرینی و تجربه	تأمین اجتماعی	عدالت اقتصادی
	محرومیت‌زدایی	
	عدالت توزیعی	
	بیمه فراگیر	
	عدالت مالیاتی	
	عدالت عمرانی	
	تأمین نیازهای اساسی	
توزیع عادلانه خدمات عمومی		
بند ۱۹- شفاف‌سازی اقتصاد و سالم‌سازی آن و جلوگیری از اقدامات، فعالیتها و زمینه‌های فسادزا در حوزه‌های پولی، تجاری، ارزی و...	رانت‌زدایی	سلامت اقتصادی
	مقابله با قاچاق	
	نبود مفاسد اقتصادی	
بند ۲۳- شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری و روزآمدسازی شیوه‌های نظارت بر بازار	مقابله با احتکار	نظارت بر بازار
	اختلاس‌زدایی	
بند ۲۴- افزایش پوشش استاندارد برای همه محصولات داخلی و ترویج آن	رشوه‌زدایی	شفافیت قوانین و مقررات
	شفافیت قوانین و مقررات	
بند ۹- اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور با هدف پاسخگویی به نیازهای اقتصاد ملی، ایجاد ثبات در اقتصاد ملی و پیشگامی در تقویت بخش واقعی	امنیت درآمدی	امنیت اقتصادی
	امنیت شغلی و اشتغال پایدار	
	امنیت سرمایه‌گذاری داخلی	
	امنیت سرمایه‌گذاری خارجی	
	ثبات سیاستی کلان اقتصادی	
	ثبات ارزی	
	ثبات مقررات اقتصادی	
ثبات بازارهای مالی و بورس		
واپایش تورم و رکود تورمی		



ادامه جدول ۴- نتایج تحلیل محتوای مفاد سیاستهای ابلاغی

سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی	اهداف موضوعی	اهداف کلان
<p>بند ۱- تأمین شرایط و فعال‌سازی همه امکانات و منابع مالی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور به منظور توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیتهای اقتصادی با تسهیل و تشویق همکاری‌های جمعی و تأکید بر ارتقای درآمد و نقش طبقات کم‌درآمد و متوسط</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- مشارکت اقتصادی</li> <li>- توسعه تعاونی‌ها</li> <li>- توانمندسازی نیروی کار</li> <li>- حمایت از بنگاه‌های کوچک</li> <li>- توسعه روستایی</li> <li>- آمایش اقتصادی نیروی کار</li> <li>- کاهش تصدیگری دولت</li> <li>- خصوصی‌سازی مردمی</li> </ul>	اقتصاد مردم پایه
<p>بند ۲۰- تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کارآفرینی، سرمایه‌گذاری و اشتغال مولد و اعطای نشان اقتصاد مقاومتی به اشخاص دارای خدمات برجسته در این زمینه</p>		
<p>بند ۷- تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی با تأکید بر افزایش کمی و کیفی تولید(مواد اولیه و کالا)</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تولید صیانتی کشاورزی</li> <li>- ظرفیت‌سازی راهبردی</li> <li>- خودکفایی استراتژیک</li> </ul>	خوداتکایی استراتژیک
<p>بند ۶- افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی (به‌ویژه در اقلام وارداتی) و اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی و ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی با هدف کاهش وابستگی به کشورهای محدود و خاص</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- امنیت غذایی</li> <li>- کاهش وابستگی به نفت</li> <li>- کاهش وابستگی تولید به خارج</li> <li>- قطع وابستگی مصرف به خارج</li> <li>- خودکفایی در تولیدات دارویی</li> </ul>	



ادامه جدول ۴- نتایج تحلیل محتوای مفاد سیاستهای ابلاغی

سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی	اهداف موضوعی	اهداف کلان
بند ۸- مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاستهای کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقای کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید		
بند ۱۲- افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور، از طریق: - توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان، به‌ویژه همسایگان - استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدفهای اقتصادی - استفاده از ظرفیتهای سازمانهای بین‌المللی و منطقه‌ای	اصلاح الگوی مصرف ذخیره‌سازی استراتژیک انعطاف سیاستی تحرك تجاری تنوع تولیدی	
بند ۱۳- مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز از طریق: - انتخاب مشتریان راهبردی - ایجاد تنوع در روشهای فروش - مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش - افزایش صادرات گاز - افزایش صادرات برق - افزایش صادرات پتروشیمی - افزایش صادرات فرآورده‌های نفتی	تنوع تجاری کاهش تمرکز تجاری دیپلماسی اقتصادی تسهیل تجاری	
بند ۱۴- افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز کشور به منظور اثرگذاری در بازار جهانی نفت و گاز و تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیتهای تولید نفت و گاز، به‌ویژه در میداین مشترک		

فهرست اقتصادی



اهداف کلان	اهداف موضوعی	سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی
فزونی اقتصادی	- ذخیره‌سازی استراتژیک	بند ۱۶- صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور با تأکید بر تحول اساسی در ساختارها، منطقی‌سازی اندازه دولت و حذف دستگاه‌های موازی و غیرضرور و هزینه‌های زائد
	- چابک‌سازی دولت	بند ۱۷- اصلاح نظام درآمدی دولت با افزایش سهم درآمدهای مالیاتی
	- انعطاف‌سیاستی	بند ۱۸- افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت
	- حمایت‌هوشمند	بند ۲۲- دولت مکلف است برای تحقق سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی با هماهنگ‌سازی و بسیج پویای همه امکانات کشور، اقدامات زیر را معمول دارد:
	- بودجه‌ریزی‌شناور	- شناسایی و به‌کارگیری ظرفیتهای علمی، فنی و اقتصادی برای دسترسی به توان‌آفندی و اقدامات مناسب
	- تحرک تجاری	- رصد برنامه‌های تحریم و افزایش هزینه برای دشمن
	- تنوع‌تولیدی	- مدیریت مخاطرات اقتصادی از طریق تهیه طرحهای واکنش‌هوشمند، فعال، سریع و بهنگام در برابر مخاطرات و اختلالهای داخلی و خارجی
	- تنوع تجاری	بند ۲۱- تبیین ابعاد اقتصاد مقاومتی و گفتمان‌سازی آن، به‌ویژه در محیطهای علمی، آموزشی و رسانه‌ای و تبدیل آن به گفتمان فراگیر و رایج ملی
	- کاهش تمرکز تجاری	
	- دیپلماسی اقتصادی	



## ادامه جدول ۴- نتایج تحلیل محتوای مفاد سیاستهای ابلاغی

اهداف کلی	اهداف موضوعی	سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی
تولید دانش‌بنیان	- دولت الکترونیک	۲- پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به منظور ارتقای جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه
	- خدمات تحقیق و توسعه	
	- توسعه ICT	
	- ابداع و نوآوری فنی	
	- زنجیره ابداع	
	- تبدیل علم به فناوری	
	- نظام ملی نوآوری	
	- ایجاد محصولات جدید	
	- اشاعه فناوری جدید	
	- توسعه سرمایه انسانی	
	- تحقیق و توسعه	
	- مالکیت معنوی	
	- تجاری‌سازی نوآوری	
- بهبود تولیدات		

اهداف کلان	اهداف موضوعی	سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی
نفوذ اقتصادی	- حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت، از طریق:	۱۰- حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت، از طریق: - تسهیل مقررات و گسترش مشوقهای لازم - گسترش خدمات تجارت خارجی و ترانزیت و زیرساختهای موردنیاز - تشویق سرمایه‌گذاری خارجی برای صادرات - برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، شکل‌دهی بازارهای جدید و تنوع‌بخشی پیوندهای اقتصادی با کشورها، به‌ویژه با کشورهای منطقه - استفاده از ساز و کار مبادلات تهاتری برای تسهیل مبادلات در صورت نیاز - ایجاد ثبات رویه و مقررات در مورد صادرات با هدف گسترش پایدار سهم ایران در بازارهای هدف
	- توسعه صادرات	
	- ایجاد بازارهای جدید	
	- خلق مزیت صادراتی	
	- پایداری در بازار صادراتی	
	- صادرات خدمات دانش‌بنیان	
	- گسترش سهم در بازارهای هدف صادراتی	
	- تنوع در پیوندهای تجاری	
	- توسعه خوشه‌های صادراتی	



اهداف کلان	اهداف موضوعی	سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
رشد پویا و باثبات	- خلق مزیت	بند ۳- محور قراردادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استانها و به‌کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور
	- رشد بهره‌وری عوامل	بند ۴- استفاده از ظرفیت اجرای هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی
	- رشد صادرات غیرنفتی	بند ۱۵- افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز، توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (براساس شاخص شدت مصرف انرژی) و بالا بردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع
	- اصلاح الگوی مصرف	بند ۱۱- توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به منظور انتقال فناوری‌های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا و خدمات و تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج
	- اصلاح الگوی تولید	
	- کاهش شدت انرژی	
	- کاهش سهم نفت	

### نتیجه‌گیری

امروزه «اقتصاد» از مؤلفه‌های مهم امنیت ملی کشورها و نظام‌های سیاسی است و راهبردهای اقتصادی در تحکیم قدرت ملی کشورها اثرگذاری قابل توجهی دارد. «اقتصاد مقاومتی» به نظام اقتصادی با خصوصیت ویژه مقاومتی بودن اطلاق می‌شود. کارویژه این نظام اقتصادی آن است که در شرایط وجود چالش بتواند اهداف اساسی خود را محقق سازد. «سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران» ابلاغ شده از سوی رهبر معظم انقلاب، به‌عنوان راهنمای سیاستی برای هرگونه سیاستگذاری اقتصادی برای پیاده‌سازی، نیازمند نقشه راه در عرصه‌های مختلف است. سؤال محوری مقاله این بود که سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغ شده مشتمل بر چه اهداف موضوعی و کلان بوده و ارتباط این اهداف در قالب یک نقشه راه علمی چگونه است؟ از این‌رو در مقاله حاضر، این سیاستها مورد کنکاش و بررسی قرار گرفت و نقشه علمی منطبق بر این سیاستها استخراج شد.

آنچنان که از اسناد بالادستی و از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران



برمی‌آید، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با نظامهای اقتصادی متعارف در دیگر کشورها که اغلب ارزشها و اصول حاکم بر «نظام اقتصاد آزاد» را پذیرفته‌اند، تفاوت ماهوی و اساسی دارد. در شرایط کلی، در یک نظام اقتصادی مانند آنچه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تعریف شده، تحقق آرمانها هدف اساسی اقتصاد است<sup>۱</sup> و از این جهت، وجود فشار و چالش از جانب نظام سلطه، امری قطعی است. در این صورت، اقتصاد در یک دو راهی راهبردی قرار خواهد گرفت که یکی ایستادن پای آرمانها و دیگری کنار آمدن با جریان سلطه و عبور از آرمانهاست. برای ایستادن بر سر آرمانها پیش‌بینی ساز و کار لازم اقتصادی برای مقابله با فشارهای دشمن، امر لازمی است که شرایط «مقاومت اقتصادی» را شکل می‌دهد و الگوی «اقتصاد مقاومتی» را نتیجه می‌بخشد. اگر برای یک نظام اقتصادی، تنها هدف ایجاد رفاه باشد و آرمانها و ارزشهای مغایر با نظام سلطه نداشته باشد، در آن صورت جایی برای طرح الگوی اقتصاد مقاومتی وجود ندارد. اما اقتصادی که به دنبال تحقق آرمانهای اساسی خود است، دو حالت ممکن است پیدا کند؛ یا اینکه ساز و کارهای لازم را برای مقابله با چالشها پیش‌بینی می‌کند یا اینکه پیش‌بینی نمی‌کند. در صورت پیش‌بینی نکردن ساز و کار اقتصادی برای مقابله، اقتصاد عملاً درگیر شرایط «اقتصاد ریاضتی» خواهد شد.

اقتصاد ریاضتی، سرنوشت محتوم آن نظام اقتصادی است که با وجود داشتن آرمان، نتوانسته باشد ساز و کار لازم را برای پاسخ به چالشها فراهم سازد. این همان سرنوشت بدی است که باید از آن اجتناب کرد؛ زیرا در شرایط اقتصاد ریاضتی، هزینه‌های زیادی به مردم تحمیل می‌شود و ممکن است مسائل امنیتی مهمی را نیز بر اثر پایین آمدن سطح رفاه عمومی برای کشور ایجاد کند. اساساً اقتصاد مقاومتی، تنها راه احتراز از دچار شدن به شرایط اقتصاد ریاضتی است؛ از این رو اقتصاد مقاومتی، الگویی برای احتراز از دو سرنوشت «نامطلوب»، یعنی وابستگی اقتصادی و اقتصاد ریاضتی است.

در سطح‌شناسی گامهای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران با الهام از آیه کریمه ۲۹ سوره فتح، سه سطح از گامهای تحقق اقتصاد مقاومتی قابل شناسایی است که شامل گامهای «توانمندسازی درونی»، «پایدارسازی ذاتی» و تقویت «الهام‌بخشی جهانی» است. ارتباط این سه سطح به صورت متقابل و اجرای آنها به صورت مکمل خواهد بود. در عین حال، هر سطح برای سطح بعدی یک پیش‌نیاز است و زمینه‌ساز تحقق آن سطح بالاتر خواهد بود. در مقابل، سطوح





بالتر برای سطح پایین‌تر خود ظرفیت و منابع فراهم می‌سازد؛ لذا این سطوح به صورت متقابل یکدیگر را تقویت می‌کنند و نتیجه کلی همه این راهبردها ایجاد توانمندی، پایداری و الهام‌بخشی اقتصاد ملی نظام اسلامی است.

بررسی آسیب‌شناسانه وضعیت موجود از منظر سطح‌شناسی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران نشان داد که در سطح زیرین، چالش‌های ثبات و امنیت و سلامت اقتصادی از قبیل ضعف در امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، رکود تورمی، بی‌اطمینانی، ناهماهنگی و بی‌ثباتی سیاسی و ضعف در مدیریت واردات، فضای فعالیت اقتصادی را مشوش و غیرقابل اتکا خواهند ساخت؛ از این‌رو شرایط فعالیت اقتصادی را به دلیل تیره کردن آینده و سلب امکان برنامه‌ریزی از عوامل اقتصادی با دشواری رو به رو خواهد کرد. همچنین در این سطح، چالش‌های عدالت اقتصادی مانند شرایط نامطلوب درآمد، هزینه خانوار، ناکارآمدی نظام مالیاتی، ناکارآمدی نظام بیمه‌ای و تأمین اجتماعی، رانت‌جویی و ساختار دولت رانته و مفسد مالی و اقتصادی پایه‌های اعتقادی مردم را سست و در صحنه فعالیت اقتصادی نیز شرایط فعالیت سالم اقتصادی را از طریق جذب عوامل و منافع اقتصادی در یک رقابت نابرابر، تنگ خواهند کرد. مجموعه این شرایط، ساخت درونی اقتصاد ملی را تضعیف و توانمندی درونی اقتصاد ملی را با چالش جدی مواجه خواهد کرد.

در سطح میانی، چالش‌های فنریت اقتصادی، خوداتکایی و مشارکت، همچون وابستگی اقتصاد به نفت، وابستگی الگوی مصرف به خارج، وابستگی تولید به خارج، ضعف در دیپلماسی اقتصادی، رواج اقتصاد غیررسمی و قاچاق، ضعف در شرایط حکمرانی خوب، عدم اجرای صحیح هدفمندی یارانه‌ها، وابستگی بودجه عمومی به نفت و ضعف نهادهای اجتماعی و مردمی، در مجموع آسیب‌پذیری اقتصاد ملی را موجب گردیده و از توان مقابله اقتصاد با شوک‌های خارجی می‌کاهد.

در سطح زیرین، چالش‌های رشد مانند رقابت‌پذیری اندک تولید، بهره‌وری نامطلوب عوامل تولید، وجود شکاف سرمایه انسانی دانشگاه و نیاز صنعت، وجود شکاف دانش فنی با جهان، ناکارآمدی نهاد بازار و بخش خصوصی، ضعف اقتصاد دانش‌بنیان، ضعف ظرفیت‌سازی در بخش نفت، فضای نامناسب کسب و کار، عدم توسعه بازارهای مالی، عدم کارایی نظام بانکی و ضعف قوانین و الزامات نهادی تولید، در مجموع موجب عملکرد ضعیف رشد اقتصاد ملی خواهند شد. عملکرد پایین رشد نیز بنیان اقتصاد را سست خواهد کرد و به دنبال خود، آسیب‌های دیگر را نیز بازتولید خواهد کرد و در مجموع الهام‌بخشی اقتصاد ملی را با چالش مواجه خواهد ساخت.



ارزیابی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی انجام شده در این مقاله نشان داد که اهداف کلان عدالت اقتصادی، سلامت اقتصادی، امنیت اقتصادی، اقتصاد مردم‌پایه، خوداتکایی استراتژیک، فنریت اقتصادی، تولید دانش‌بنیان، نفوذ اقتصادی و رشد پویا و باثبات، محتوای سیاستهای ابلاغی را شکل می‌دهند و مدلول آنها هستند. بیشترین بار این سیاستها بر محور کلان فنریت اقتصادی است که البته از این منظر که عنوان این سیاستها به اقتصاد مقاومتی متعلق است، چنین نتیجه‌ای دور از انتظار هم نیست.

آنچه در این مقاله انجام شد، درآمدی بر نقشه راه پیاده‌سازی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی بود. این نقشه راه، اهداف کلان و اهداف موضوعی سیاستها را آشکار ساخت. پیشنهاد مشخص و مهم مقاله آن است که در سیاستگذاری برای اجرای این سیاستهای کلی، اهداف موضوعی مورد توجه قرار گیرند و سعی شود در اجرا به صورتی متوازن عمل شود. نکته مهم‌تر آن است که اگرچه نمی‌توان تقدم و تأخر زمانی برای گامها در پیاده‌سازی مشخص کرد اما توجه به سطوح سه‌گانه از اهمیت زیادی برخوردار است؛ از این رو سیاستها به گونه‌ای باید تدوین و اجرا شوند که اهداف توانمندسازی، پایدارسازی و الهام‌بخشی هر سه در عمل تحقق یابند، با این توجه که هر سطح سیاستی، مبنایی برای سطح سیاستی بالاتر بوده و از این جهت اهمیت ویژه خواهد داشت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## منابع

- ۱- ابلاغیه سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی در وب‌گاه رهبری: <http://www.leader.ir>
- ۲- بیانات مقام معظم رهبری از وب‌گاه: <http://farsi.khamenei.ir>
- ۳- سیف، اله‌مراد (۱۳۹۱)؛ «الگوی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران (مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری)»، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، پاییز
- ۴- سیف، اله‌مراد (۱۳۹۰)؛ «راهبردهای اقتصادی امنیت پایدار»، فصلنامه آفاق امنیت، شماره ۱۴، بهار
- ۵- وب‌گاه مرکز پژوهشهای مجلس به آدرس: <http://rc.majlis.ir>
- ۶- هادی زوز، بهروز (۱۳۸۹)؛ اقتصاد ایران (نظرها و نقدها)، توسعه، تهران
- 7- Briguglio, Lino, & and Stephen Piccinino. **“GROWTH AND RESILIENCE IN EAST ASIA AND THE IMPACT OF THE 2009 GLOBAL RECESSION”**. Available at: [http://www.um.edu.mt/\\_data/assets/pdf\\_file/0011/141959/Growth\\_with\\_Resilience\\_in\\_Asia\\_5Dec2011.pdf](http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0011/141959/Growth_with_Resilience_in_Asia_5Dec2011.pdf)
- 8- Briguglio, Lino, , Gordon Cordina, Nadia Farrugia and Stephanie Vella (2008). **“PROFILING ECONOMIC VULNERABILITY AND RESILIENCE IN SMALL STATES: CONCEPTUAL UNDERPINNINGS** □ Economics Department, University of Malta. Available at: [http://www.um.edu.mt/\\_data/assets/pdf\\_file/0003/89634/Vulnerability\\_and\\_resilience\\_May08.pdf](http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0003/89634/Vulnerability_and_resilience_May08.pdf)
- 9- Nakano, K.T. and Fujii, S. (2011). **An empirical analysis of national economic resilience using macroeconomic data before and after the global financial crisis**. available at: [http://trans.kuciv.kyoto-u.ac.jp/tba/images/stories/PDF/institute\\_paper/maeoka\\_resiliencesubmitted.pdf](http://trans.kuciv.kyoto-u.ac.jp/tba/images/stories/PDF/institute_paper/maeoka_resiliencesubmitted.pdf)
- 10- Rose, Adam. **“Defining and Measuring Economic Resilience to Disasters”**, Disasters prevention and management, volume 13 , number 4-2004-307-314. Available at: <http://insct.syr.edu/uploadedFiles/insct/uploadedfiles/PDFs/Defining%20and%20Measuring%20Economic%20Resilience%20to%20Disasters.pdf>.